

ОПЕРАТИВНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИМИ ОПЕРАЦІЯМИ

Юрій КУЗЬМІНСЬКИЙ

Copyright © 2001

Оперативний контроль, як і оперативний облік, завжди мав місце за різних суспільних формацій. Це пояснюється суперечностями між власниками та управлінцями, власником і збирачами податків, державою і власником. До цього слід додати спільність інтересів засновників, акціонерів, підприємців, банкірів, постачальників і покупців. Кожна із сторін, досягаючи своєї мети, вишуквала і вдавалася до специфічних методів впливу та контролю. Так, підприємці прагнули уникнути контролю, а власники та адміністративні органи – посилити контрольні функції за фінансово-господарською діяльністю будь-якої фірми чи організації.

Основна мета підприємця – отримати максимальний прибуток, який би нарощував його власність і забезпечував внутрішній контроль за зростанням прибутків. Надзавдання контролера – відстежувати отримані підприємцем прибутки та вчасно збирати податки. Задля цього, власне, і створювалися спеціальні органи, котрі набули особливого значення у Європі після епохи Відродження. Відтак завжди більшою чи меншою мірою мав місце контроль за фінансово-господарською діяльністю, причому як внутрішній – для забезпечення власних інтересів, так і зовнішній – з боку державних органів, фіскальних та надзірних служб, податкових інспекцій, банків.

Цілі, завдання і форми організації зазначеного контролю істотно відмінні від того контролю, де переважає приватна власність, тобто за сучасних умов західного ринку. Це важливо для теперішнього розвитку нашої держави, коли існує багатокладна економіка на тлі підприємств з державною формою власності. Визначальними чинниками, які спричинюють окреслену відмінність систем контролю є: а) форма власності, б) цілі виробництва, в) форми і методи управління.

Переважна більшість дослідників (М. Білуха, В. Афанасьєв, В. Валуєв, Г. Попов, А. Файоль, І. Шадрін, Г. Шахназаров та ін.) вважають контроль загальною функцією управління, яка за змістом розрізняється на загальноекономічний та фінансово-господарський [1; 5]. Здебільшого мовиться про економічний контроль і щонайперше – фінансово-господарський, що описується терміном “контроль”.

У науковій літературі форми контролю поділяють за різними ознаками: Л. Крамаровський – за часом здійснення, джерелами контролю, формами реалізації, сферами управлінської діяльності, суб'єктами контролю, часом здійснення контрольних функцій і джерелами даних; Н. Новиченко, С. Тимошенко, І. Рендухов – ще й за часом здійснення джерелами даних; О. Нарінський, Н. Гаджієв – за характерами суб'єктів контролю,

обсягом діяльності, часом проведення контрольних заходів. Крім того, залежно від суб'єктів, об'єктів та цілей контролю, виділяються такі його напрямки: державний (фінансовий), внутрішньогосподарський, правовий, незалежний аудиторський тощо.

Не вдаючись до детального аналізу позитивних та негативних явищ і моментів класифікації форм контролю, пропонуємо класифікацію (**див. рис. 1–9**), яка, хоч і не повно відображає всі змістово-проблемні спектри цього явища, все ж характеризується завершеністю. Очевидно, що в ситуації, коли існує кілька форм власності та господарювання, зазначені контрольні функції переплітаються, як це має місце у системі зовнішньоекономічної торгівлі, де суб'єктами контролю є представники державної і приватної власностей, різні способи управління, котрі делегують міністерства, державні та комерційні банки, акціонерні, приватизовані та інші підприємства. Отож, з одного боку, функціонує зовнішній державний контроль щодо відповідних (державних) структур і підрозділів, які виконують держзавдання, а з другого – аудиторський нагляд стосовно приватних структур.

Найбільш аргументовану і детальну класифікацію видів контролю подає у підручнику з теорії фінансово-господарського контролю й аудиту професор М. Білуха за періодичністю (попередній, оперативний, заключний), інформаційним забезпеченням (документальний, фактичний), формами здійснення (превентивні перевірки, поточні, тематичні ревізії). Він також окремо пропонує класифікацію організаційних форм контролю [1]. Водночас цікавими є методичні прийоми, які давно апробовані у системі внутрішнього аудиту

за кордоном, а саме: аналітичний огляд, тестування, контрольні листи, а також узагальнений О. Петрик і Ю. Григор'євим матеріал стосовно контролю зовнішньоекономічної діяльності [3], передусім перевірок зберігання валютних цінностей, накладних витрат тощо (**див. табл. 1**).

За кордоном прийнята специфічна класифікація контролю. Так, Міжнародна організація вищих контрольних органів диференціює контроль таким чином: попередній і за фактом, внутрішній і зовнішній, формальний та контроль виконання. Під попереднім розуміють контроль до того, як виявлені порушення, чи після того, як надійшла інформація, що такий факт мав місце; в іншому разі це є контроль за фактом.

З метою проведення контролю за зовнішньоекономічними операціями, на нашу думку, доцільно використовувати такі методичні дії-прийоми: вибіркові спостереження (вбірковий контроль), контрольний замір робіт, інвентаризація, експеримент, економічний аналіз, статистичне дослідження (розрахунки), інформаційне моделювання, дослідження документів, нормативно-правове регулювання, групування недоліків, візуальне спостереження, перевірка документів, нормативна (юридична), логічна і зустрічна перевірки, прийом зворотного рахунку, оцінка законності та обґрунтованості, балансовий метод, порівняння, отримання пояснень посадових осіб, техніко-економічні розрахунки, взаємний контроль змісту документів, хронологічна перевірка руху товаро-матеріальних цінностей, перевірка правильності господарської операції за даними про виконання інших операцій, перевірка об'єктивної можливості і виконання робіт чи інших сплачених операцій,

Рис. 1
Класифікація форм контролю за суб'єктами

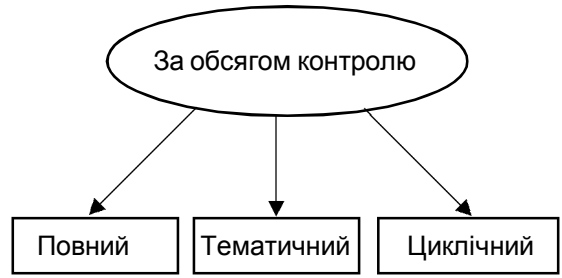

Рис. 5
Класифікація форм контролю за обсягом

Рис. 2
Класифікація форм контролю за цілями

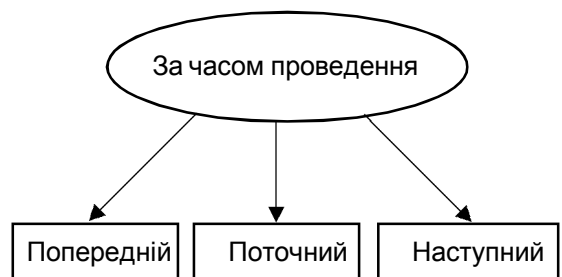

Рис. 6
Класифікація форм контролю за часом проведення

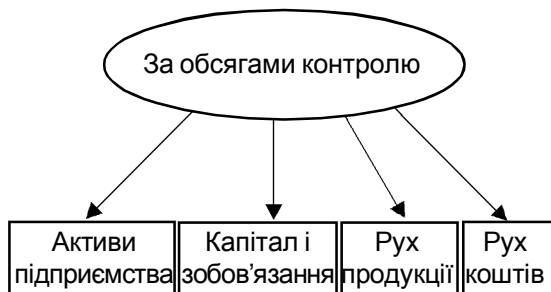

Рис. 3
Класифікація форм контролю за об'єктами

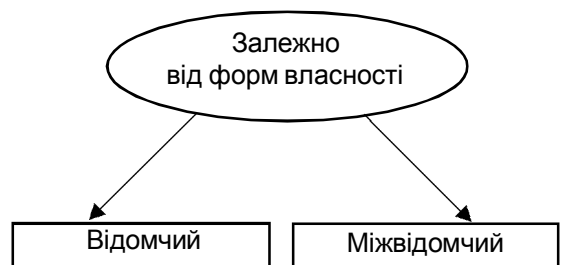

Рис. 7
Класифікація форм контролю залежно від форм власності

Рис. 4
Класифікація форм контролю за сферами

Рис. 8
Класифікація форм контролю за стадіями процесу, який контролюється

Рис. 9
Класифікація форм контролю за результатами процесу, який контролюється

правильність і своєчасність документального оформлення операцій, істинність і достовірність господарських дій, перевірка збереження товароматеріальних цінностей і накладних витрат, документування результатів проміжного контролю, оцінка і контроль виконання прийнятих рішень.

Наприкінці 1994 року, після виходу Указу Президента України про лібералізацію зовнішньоекономічної діяльності і скасування системи ліцензування та квотування експортної продукції (крім квот ЄЕС), МЗЕЗ-торг системно розроблена і запроваджена реєстрація (облік) зовнішньоекономічних договорів (контрактів).

Проте основним недоліком зазначеної схеми контролю було те, що відбувалася передача інформації протягом тривалого часу, а тому втрачалась оперативність контролю: окремі підприємства встигали відгрузити продукцію на експорт і самоліквідуватися. До того ж запропонована система передбачала контроль не за всією експортною продукцією, а лише за окремими категоріями. Сюди увійшла продукція, що експортувалася відповідно до міжнародних договорів, ре-експорту, а також товари, імпорт яких щодо інших держав квотується, контингентується, ліцензується тощо.

У міжнародній торгівлі контроль за стратегічними товарами здійснюється на міжнаціональному рівні. Так, країни НАТО, крім Ісландії, але за

участю Японії, співпрацюють у Координаційному комітеті з багатостороннього контролю за експортом. Цей орган розглядає питання передачі стратегічної західної технології країнам Східного блоку. Він видає перелік товарів і технологій, котрі підлягають контролю за стратегічними причинами. При цьому міжнародне законодавство щодо ліцензування експорту стосується виключно «товарів», тобто не включає банкноти, казначейські білети, монети, векселі, акції, облигації, золоті злитки. Вивіз регулюється системою правил окремої країни щодо валютного контролю та спеціального режиму експорту.

Кожна країна завжди виробляла свої специфічні підходи до законодавчого регулювання зазначених процесів і виходила зі стану своєї економіки, геополітичного розташування, наявності природних ресурсів, можливостей їх переробки, основних зовнішньоторговельних партнерів, конкуренції на ринку. Так, Закон Ради №5 від 30 жовтня 1945 р. вимагав від німецьких підприємств у разі здійснення експортних операцій отримувати дозвіл окупаційної влади: в період 1945–1949 років Німеччину залучили до впровадження плану Маршалла (з 1948 р.), щоб інтегрувати її економіку і спрямувати поставку вугілля на європейський ринок. Тоді основною проблемою зовнішньої торгівлі був «доларовий дефіцит», оскільки союзники ввели «доларову клаузулу» (застереження) і зобов'язали весь експорт оплачувати лише доларами. Таке застереження мало як позитивні, так і негативні наслідки для економіки цієї країни. Не відбувалося дешевого розпродажу національної продукції, хоча внаслідок низької конкурентоспроможності, й обмежився доступ до товарів на ринку «доларових країн». Унаслідок встановився «фіксований обмінний курс» марки до «твердих» валют та був вве-

Таблиця 1

Методичні прийоми оперативного контролю

Методи	Автори				
	Білуха М.Т.	Новиченко П.П.	Крама- ровский Л.М.	Григор'єв Ю.А.	Петрик О.А.
Загальнонаукові методичні прийоми					
Аналіз	+	-	-	-	-
Синтез	+	-	-	-	-
Індукція	+	-	-	-	-
Дедукція	+	-	-	-	-
Аналогія	+	-	-	-	-
Моделювання	+	-	-	-	-
Абстрагування	+	-	-	-	-
Конкретизація	+	-	-	-	-
Системний аналіз	+	-	-	-	-
Функціонально-вартісний аналіз	+	-	-	-	-
Власні методичні прийоми контролю					
Органоліптичні					
Інвентаризація	+	+	+	+	+
Контрольні заміри	+	-	-	-	+
Вибіркові спостереження	+	-	-	-	+
Технологічний контроль	+	-	-	-	+
Хіміко-технологічний контроль	+	-	-	-	+
Експертизи різних видів	+	+	+	+	+
Службове розслідування	+	-	-	-	+
Експеримент	+	-	-	-	+
Розрахунково-аналітичні					
Економічний аналіз	+	+	-	-	-
Статистичні розрахунки	+	-	-	-	-
Економіко-математичні методи	+	+	-	-	-
Документальні					
Інформаційне моделювання	+	-	-	-	-
Дослідження документів	+	-	-	-	-
Нормативно-правове регулювання	+	-	-	-	-
Групування недоліків	+	-	-	-	-
Узагальнення і реалізація результатів контролю					
Документування результатів проміжного контролю	+	-	-	-	-
Аналітичне групування	+	-	-	-	-
Слідчо-юридичне обфунтування	+	-	-	-	-
Систематизоване групування	+	-	-	-	-
Прийняття рішень і контроль їх виконання	+	-	-	-	-
Візуальне спостереження	-	+	-	-	+
Прийоми документального контролю					
Перевірка документів за суттю	-	+	+	-	-
Нормативна (юридична) перевірка	-	+	+	-	-
Логічна перевірка	-	+	-	-	-
Зустрічна перевірка	-	+	+	+	-
Зворотній рахунок	-	+	-	-	-
Оцінка законності та обфунтованості	-	+	-	-	-
Балансовий метод	-	+	-	-	-
Порівняння	-	+	-	-	-
Обслідування на місці	-	-	+	-	-
Контрольний запуск	-	-	+	-	-
Перевірка якості матеріалів	-	-	+	-	-
Отримання пояснень посадових осіб	-	-	+	-	-
Техніко-економічні розрахунки	-	-	+	-	-
Взаємний контроль змісту документів	-	-	+	-	-
Хронологічна перевірка руху товаро-матеріальних цінностей	-	-	+	-	-
Перевірка правильності господарської операції за даними про виконання інших операцій	-	-	+	-	-
Перевірка об'єктивної можливості виконання робіт або інших операцій, які вже оплачені	-	-	+	-	-
Правильність і своєчасність документального оформлення операцій	-	-	-	+	-
Істинність і достовірність господарських операцій	-	-	-	+	-
Перевірка реальності документів	-	-	-	+	-
Збереження товаро-матеріальних цінностей	-	-	-	+	-
Перевірка накладних витрат	-	-	-	+	-
Підрахунок	-	-	-	-	+
Документальна перевірка	-	-	-	-	+
Статистичне дослідження	-	-	-	-	+
Анкетування	-	-	-	-	+
Тестування	-	-	-	-	+
Контрольні листи	-	-	-	-	+
Контроль виконання прийнятих рішень за результатами контролю	-	-	-	-	-

дений режим контролю за експортом.

Після того як Німеччина стала повноправним членом Європейського платіжного союзу та ЄЕС було відмінено систему ліцензування та контингентування експорту і вже в 1951 р. обсяг експорту перевищив обсяг імпорту на 398 млн. доларів США. У ФРН протягом 1949–1961 р.р. відбулися радикальні зміни щодо зовнішньоекономічної діяльності. Країна перейшла від тоталітарно-адміністративного контролю з боку окупаційних властей до повної лібералізації та вільної конвертації німецької марки по відношенню до валют інших держав. Основним був Закон Союзного Військового уряду Німеччини №53 від 21 вересня 1949 р. “Валютне регулювання і контроль за товарними переміщеннями”.

Після введення вільної конвертації марки (29 грудня 1958 р.) завершився період застосування валютного регулювання та контролю і був прийнятий Закон “Про зовнішньоекономічні зв’язки”, котрий вступив у дію з 1 вересня 1961 р. На даний час він є правовою основою і зазнав лише невеликих змін. Це ще раз підкреслює стабільність законодавчої бази країни, яка, завдяки введенню жорсткої системи контролю за експортом продукції і валютними операціями, вивела за 12 років національну грошову одиницю на найвищий Європейський рівень.

Теперішня система ліцензування у Великій Британії контролює експорт окремих товарів, котрі неможна експортувати без ліцензії Департаменту торгівлі і промисловості (DTI). Його загальні повноваження базуються на Законі «Про імпорт, експорт і митні повноваження (захист)» 1939 року. Водночас Міністр закордонних справ Великої Британії видав «Постанову про експорт (контроль) товарів» (S.I.1987 №2070), згідно з якою всі товари розділяються на дві

категорії: а) ті, що не потребують експортної ліцензії (товар звичайного характеру), і б) ті, експорт яких заборонений або обмежений, а тому для їх продажу треба отримати експортну ліцензію у вищезгаданому Департаменті. При цьому існує два основних види ліцензії: «індивідуальна» (прототип в Україні – разова ліцензія), заявку на яку подає конкретний експортер і яка відноситься до конкретного товару та «відкрита генеральна експортна ліцензія» (генеральна ліцензія), котра введена у Великій Британії з 28 квітня 1989 р. Зауважимо, що будь-яка ліцензія чи дозвіл на експорт товарів може бути відмінена Державним секретарем країни, а товари вважаються експортованими навіть тоді, коли експортер планує їх зворотнє ввезення (наприклад, особисті коштовності).

Система ліцензування в Угорщині базується на Постанові Уряду «Про експорт та імпорт товарів, послуг та прав, що мають матеріальну цінність». Цим документом регламентується порядок здійснення зовнішньоторговельних операцій в країні. Тільки з 1991 року зовнішня торгівля стала правом кожної юридичної та фізичної особи. Для здійснення експортної операції експортеру не треба отримувати спеціального дозволу в Міністерстві Міжнародних економічних зв’язків Угорщини, за винятком окремих випадків. Підприємство зобов’язане лише поінформувати про свої наміри статистичний відділ Міністерства задля загального обліку. В своїй заяві воно вказує: а) найменування, б) вид діяльності, в) обліковий номер у податковій інспекції. Водночас Міністерство має право ввести заборону на будь-яку діяльність щодо експорту на обмежений чи необмежений термін, або вжити інших адміністративних заходів у разі виникнення загрози економічним інтересам країни. Система конкретизованих

дозволів дає змогу підписувати та здійснювати необмежену кількість контрактів у межах всього обсягу товару з будь-якою країною. В окремому дозволі вказується: ім'я експортера (заявника), поштова адреса, ім'я та адреса імпортера, назва товару та код, митний тариф, кількість товару, ціна і вартість товару, термін дії дозволу, вид та код операції, номер міжурядових контингентів, банківський рахунок, номер квоти, дата, підпис та печатка Міністерства.

В Російській Федерації теж була створена і запроваджена в другій половині 1993 року система контролю ("карточка сделки") за експортом продукції (схожа до української), яка працювала ефективніше, тому що мала велику розгалужену комп'ютерну мережу. Проте її недоліком є те, що в ній задіяна велика кількість контрольних установ, котрі не в змозі швидко і чітко реагувати на інформацію. Більш того, ця система передбачає поінформування головного контрольного відомства Росії незалежно від того, чи надійшла виручка, чи ні.

У законодавстві Республіки Польща основним органом валютного контролю є Міністерство фінансів та підпорядковані йому органи (Закон від 2 грудня 1994 року "Валютне право"). Також валютний контроль здійснюють Національний банк в частині валютного обліку, банки – за операціями своїх клієнтів, митні органи – прикордонний валютний контроль та поштові перекази, прикордонні війська. Польське законодавство передбачає відповідальність суб'єктів зовнішньоекономічних операцій не лише при несвоечасному поверненні виручки, а й під час укладання контрактів із застосуванням інших, ніж передбачено законодавством термінів повернення коштів, форм розрахунків. Штрафи за вказані порушення сягають до 10 тисяч доларів США.

Постановою Ради Міністрів Республіки Болгарія за №15/1991 закладені найважливіші зміни валютного режиму, що лібералізували грошові операції та створили правовий механізм функціонування валютного ринку, які раніше були монополією держави. На сьогодні Національний банк здійснює загальний валютний контроль; країна регулює платіжні операції за зовнішньоторговельними угодами шляхом видачі Генеральних ліцензій комерційним банкам, акціонерний капітал яких становить не менше 800 млн. левів.

Латвійська Республіка, реформуєчи банківську систему з 1992 р., не вдавалася до нормативних обмежень у валютно-фінансовій сфері. В країні відсутні обмеження на переміщення валюти, відповідні грошові операції. Іншими словами, вона копіює банківську систему сучасної Німеччини. Із законодавчих актів це питання регулює один Закон – "Про кредитні установи" від 24 жовтня 1995 року. На думку фахівців, валютний ринок сам збалансує перебіг капіталу у платіжному балансі країни.

Отже, кожна країна використовує загальні та специфічні форми і методи оперативного контролю за зовнішньоекономічними операціями й домагається різної ефективності своєї фінансової діяльності.

1. Білуха М.Т. Теорія фінансово-господарського контролю і аудиту. Підручник. – К.: Вища школа, 1994. –364 с.

2. Каракоз И.И., Савичев П.И. Вопросы теории и практики оперативного учета. –М.: Финансы, 1972. –208 с.

3. Мухин А.Ф., Григорьев Ю.А. Учет во внешней торговле: Учебное пособие. –М.: МГИМО, 1976. –198 с.

4. Німчинов П.П. Загальна теорія бухгалтерського обліку. Підручник. –К.: Вища школа, 1977. –240 с.

5. Оперативный контроль экономической деятельности предприятия / Б.И.Валуев, Л.П.Горлова, Е.Л.Зернов и др. –М.: Финансы и статистика, 1991. –224 с.

Надійшла до редакції 12.09.2001.